

بررسی مفهوم دکترین دست‌های پاک در حقوق بین‌الملل

عبدالکریم شاحیدر^۱، محمد چعبی^۲

^۱ استادیار گروه حقوق، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

^۲ کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل دانشگاه پیام نور مرکز دزفول

چکیده

بر اساس دکترین «دست‌های پاک»، زیان دیده‌ای که به‌منظور جبران خسارت به دادگاه بین‌المللی مراجعه می‌کند باید پاک است باشد. «پاکدستی مدعی» شباهت‌های متعددی با مشارکت زیان دیده در خسارت» دارد که بر اساس آن، نقش زیان دیده در بروز خسارت به هنگام تعیین غرامت مورد توجه قرار می‌گیرد. فارغ از شباهت‌هایی که به لحاظ منشأ و مبنای وجودی آن‌ها قابل تصور است، هر دوی آن‌ها به‌عنوان ادعاهایی از سوی خواننده نسبت به اقدامات ارتكابی خواهان مطرح می‌گردند و در مواردی که شخص دیگری غیر از زیان دیده اصلی در جایگاه خواهان حاضر است نیز قابلیت اعمال دارند. تمایزهای میان آن‌ها نیز به‌طور مشخص در مرحله اثرگذاری می‌باشد. بدین ترتیب که عدم پاکدستی مدعی می‌تواند در مرحله رسیدگی صلاحیتی، موجب عدم قابلیت استماع دعوا شود، درحالی‌که مشارکت زیان دیده در خسارت» به‌عنوان عاملی تأثیرگذار بر جبران خسارت در مرحله رسیدگی ماهیتی قلمداد می‌شود. همچنین، برخلاف دکترین «دست‌های پاک» - «مشارکت زیان دیده در خسارت» می‌تواند با اثرگذاری جزئی تنها سبب کاهش میزان غرامت گردد و بی‌احتیاطی و بی‌مبالاتی خواهان را نیز شامل گردد.

واژه‌های کلیدی: دست‌های پاک، مشارکت زیان دیده در خسارت، حقوق بین‌الملل، انصاف.

۱- مقدمه

بر اساس دکترین «دست‌های پاک»^۱ در حقوق بین‌الملل، زیان دیده‌ای که خود چندان بی‌گناه نبوده است از حمایت‌های قانونی برخوردار نخواهد شد. همچنین، حمایت دولت متبوع از تبعه‌ای که دستان پاک ندارد، پشتیبانی از خطاکار یا مجرم به شمار می‌آید (فیوضی، ۱۳۷۹، ص ۶۰۸). در واقع کسی که در پی انصاف به یک دادگاه مراجعه می‌کند، باید منصفانه عمل کرده باشد. این دکترین برای نخستین بار، حدود ۲۶۰ سال پیش مورد تصریح قرار گرفت. در رأی هلمن علیه جانسون که در سال ۱۷۷۵ میلادی صادر شد، «لرد منسفیلد»^۲ بیان داشت که هیچ دادگاهی به یک شخص که «سبب دعوی»^۳ خود را مبتنی بر یک عمل غیر قانونی یا غیراخلاقی می‌کند، کمکی نخواهد نمود.^۴ دکترین دست‌های پاک «شبهات‌های زیادی با مشارکت زیان دیده در خسارت» دارد که بر اساس آن، نقش زیان دیده در بروز خسارت در تعیین غرامت مورد توجه قرار می‌گیرد. در خصوص مبنای نظریه دکترین دست‌های پاک باید به اصولی چون انصاف و حسن نیت رجوع کرد. اعمال و اقداماتی که منجر به استناد به دکترین دست‌های پاک می‌گردد مواردی احصا نشده هستند و همین باعث ورود سلیقه‌ای و نامحدود شدن استناد به این نظریه می‌شود هرچند که به دور از انصاف است که به دنبال هر عملی زیان دیده را از حق مراجعه کردن به دادگاه و احقاق حقوق وی محروم کرد هرچند که برای اعمال این دکترین شروطی در نظر گرفته شده است اولین شرط استناد به دکترین دست‌های پاک شرط لزوم رابطه میان اقدامات زیان دیده و دعوی طرح شده از جانب اوست شرط بعدی کوتاهی و حضور و تخلف زیان دیده می‌باشد.

با توجه به نقش دکترین دست‌های پاک به‌عنوان یکی از اصول کلی حقوق بین‌الملل در خصوص زیان دیده‌ایی که خود بی‌تقصیر نبوده است از حمایت‌های قانونی برخوردار نمی‌شود و پشتیبانی از تبعه‌ایی که دستان پاک ندارد را حمایت از خطا می‌داند، توضیح و بستن هرچه بیشتر این نظریه با توجه به تاثیر گذاری آن در مرحله صلاحیتی و نیز شباهت این نظریه با مشارکت زیان دیده را ضروری و حائز اهمیت می‌شود. تلقی کردن دکترین دست‌های پاک به‌عنوان یک اصل حقوقی به این دلیل است که مدلول این اصل در برخی اصول کلی و اساسی حقوقی مورد اشاره واقع شده است در واقع این اصول اذعان دارند که یک عمل غیر قانونی نمی‌تواند مبنایی برای یک دعوی حقوقی قرار بگیرد یعنی یک دعوا نمی‌تواند بر یک امر ناپسند قرار بگیرد و شرایط خود را با ارتکا سوم التیام کند پذیرش این دکترین حتی بدون پذیرش هیچ گونه معاهده‌ای با ایجاد قاعده عرفی می‌تواند آن را به‌عنوان حقوق قابل اعمال در اساسنامه دیوان بین‌المللی قلمداد نمود. هدف اصلی ما در این مقاله بررسی دکترین دست‌های پاک در حقوق بین‌المللی و نقش آن در حل منازعات بین‌المللی است.

پیشینه تحقیق

۱_ مقاله دکترین دست‌های پاک در حقوق بین‌المللی و بررسی تطبیقی آن با مشارکت زیان دیده در خسارت، نویسنده: سید قاسم زمانی. این مقاله به بررسی و توضیح دکترین دست‌های پاک زیان دیده که به‌منظور جبران خسارت به دادگاه بین‌المللی مراجعه می‌کنند باید پاک دست باشند پرداخته است.

¹ Clean Hands

² Lord Mansfield

³ Cause of Action

⁴ Holmann v. Johnson [1775], 98 Engl. Rep. 1120 (I. Cowp. 341)

۲_ مقاله نقش زیان دیده در بروز خسارت در حقوق مسئولیت بین‌المللی. نویسنده: قاسم زمانی. مجله مطالعات حقوق تطبیقی بهار ۹۸. این مقاله به بررسی مسئولیت بین‌المللی در حقوق مشارکت در خسارت یا امتناع از کاهش خسارت از سوی دولت یا سازمان بین‌المللی زیان دیده در تعیین جبران خسارت می‌پردازد

۳_ مقاله تاثیر مشارکت زیان دیده در خسارت بر مسئولیت بین‌المللی دولت. نویسنده: قاسم زمانی، وحید بزار. فصلنامه علمی دادگاه از حقوق قضایی

این مقاله به نقش و تاثیر فعل یا ترک فعل زیان دیده در بروز مسئولیت بین‌المللی می‌پردازد که چنانچه زیان دیده در بروز خسارت نقش داشته باشد بسته به میزان تاثیر آن باعث معافیت یا کاهش جبران خسارت می‌گردد.

روش انجام تحقیق

این مقاله یک پژوهش بنیادی نظری است که مباحث آن کاربردی می‌باشد. جمع آوری داده‌ها در این پژوهش به روش توصیفی و تحلیلی با کمک کتاب و مقالات معتبر در سایت‌های معتبر انجام می‌شود.

مبانی نظری

حقوق غربی به ویژه کامن لا

در حقوق رم که منشاء ورود قاعده تقصیر مشترک به کامن لا است، بر مبنای قاعده موسوم به «پام پونیوس» (PomPonius) هر گاه تقصیر زیان دیده در ورود زیان به او دخالت می‌داشت، به‌طور کامل از دریافت خسارت محروم می‌شد (۵۴۳). Marty (et Ranoud, 1988, p. 707; Mazeaud, 1970, p. مؤثر بود و آیا علت منحصر حادثه زیان بار بود، یا در کنار سایر اسباب در وقوع زیان دخالت داشت. (۵۴۳). Mazeaud, 1970, p.

حقوق ایران و فقه اسلامی

در حقوق ایران، به جز چند ماده قانونی که از فروع فقهی اقتباس شده است، حکم کلی قانونی وجود ندارد. بنابر این برای تعیین حکم مسأله باید به فقه اسلامی مراجعه کرد. در فقه اسلامی، این موضوع ذیل عنوان «اقدام»، و در برخی از فروع مختلف فقهی که در باب دیات و موجبات ضمان وجود دارد، مطرح و مورد بررسی قرار گرفته است. اما در فقه اسلامی بر خلاف حقوق رم (و نظام قدیم کامن لا) از همان ابتدای تاریخ فقه، تقصیر زیان دیده و دخالت او در ورود زیان به خود، لزوماً او را به‌طور کامل از دریافت خسارت محروم نمی‌کرده است. آنچه تقریباً پنجاه سال قبل نظام‌های حقوق غربی به آن دست یافته‌اند، سالها پیش در فقه اسلامی وجود داشته است.

پیشینه تاریخی تقصیر زیان دیده در نظام‌های حقوقی جهان

اندیشه‌های حقوقی در خصوص اثر تقصیر زیان دیده بر مسئولیت مدنی عامل زیان از گذشته تا کنون تحولات زیادی به خود دیده است که بررسی آن‌ها به لحاظ تاریخی دارای اهمیت است. بر این اساس، در این بخش این تحولات را در نظام‌های حقوقی مختلف بررسی می‌کنیم. ابتدا این موضوع در نظام‌های حقوقی بیگانه و سپس فقه اسلامی بررسی می‌شود و در نهایت، جایگاه آن را در حقوق ایران بیان می‌کنیم.

حقوق روم

در حقوق روم بر مبنای یک قاعده حقوقی موسوم به «پام پونیوس» (pomponius)^۵ هر گاه تقصیر زیان دیده در ورود خسارت به او دخالت می داشت، به طور کامل از مطالبه جبران خسارت محروم می شد (Marty et Raynaud, 1988- n°). (۱۹۷۰, 565; Mazeaud n° 1449, p543). بین موردی که تقصیر زیان دیده علت منحصر ورود زیان بود و موردی که یکی از اسباب زیان و در کنار اسباب دیگر (عامل زیان به حساب می آمد، تفاوتی وجود نداشت (۵۴۳). Mazeaud, 1970, n°1449, p

حقوق فرانسه

به اعتقاد برخی از نویسندگان فرانسوی، در حقوق قدیم فرانسه نیز، تمایل بر این بوده است که زیان دیده‌ای را که در ورود خسارت به خود دخالت داشته است، از مطالبه خسارت محروم کنند (۵۴۳). (Mazeauds, 1970, n°145°, p). ولی در حال حاضر با توجه به ماده ۱۳۸۲ قانون مدنی آن کشور، که به موجب آن هر کس در اثر ارتکاب تقصیر به دیگری زیان برساند، مسئول است؛ نویسندگان و دادگاههای فرانسه تقصیر زیان دیده را یکی از اسباب ورود زیان به حساب می آورند و در صورتی که خسارت منتسب به تقصیر زیان دیده و عامل زیان باشد، حکم به تقسیم مسئولیت بین آن‌ها می دهند و به میزان مسئولیت زیان دیده از مسئولیت عامل زیان می کاهند. (Mazeauds, 1970, n°1455, p. 545, Marty et Raynaud, 1988, n°565, p. 707)

پیشینه تاریخی موضوع در فقه اسلامی و حقوق ایران

فقه اسلامی

مسائل مربوط به تقصیر زیان دیده در فقه اسلامی، با عنوان «اقدام»^۶ مطرح می شود. قاعده اقدام به عنوان یکی از قواعد فقهی در کتب فقهی و اصولی کمتر مطرح و بررسی شده است و بیشتر در ضمن فروع مختلف و در مباحث راجع به غصب، ودیعه، قصاص و دیات از آن سخن گفته شده است (کاظمی، ۱۳۷۷، ص ۲۳). مفهوم قاعده اقدام این است که شخص به ضرر خود نسبت به مال یا جاننش اقدام کند؛ خواه به صورت عمل مادی باشد، مانند کسی که با آگاهی از اینکه ماشینی ترمز ندارد، با آن رانندگی می کند و در اثر تصادف صدمه می بیند؛ یا صرفاً یک فعل روانی و ذهنی باشد، مانند اراده کردن و رضایت دادن به زیان، مانند پرداخت دین دیگری بدون اذن او (ماده ۲۹۷ ق. م. ا)؛ یا اعراض از مال^۷.

^۵ Quod si quis ex culpa sua damnum sentit, non intellegitur damnum sentinre: La victime qui a particite au dommage ne peut rien reclamer; (Mazeaud, 1970, no1449, p.543).

^۶ در فرهنگ حقوق اکسفور «contributory negligence» به شرح زیر تعریف شده است:

A person's carelessness for his own safety or interests, which contributs materially to damage suffered by himas a result partly of his ownfault and partly of the fault of another person of his ownfault and partly of the fault of another person or persons; (A Concise Dictionary of Law, 1989, P. 95)

^۷ زک. کاظمی، ۱۳۷۷.

حقوق موضوعه ایران

در حقوق موضوعه ایران در این زمینه نصی وجود ندارد. با توجه به اینکه بیشتر قوانین موضوعه به ویژه قانون مجازات اسلامی، که احکام و قواعد راجع به مسئولیت مدنی در آن بیان شده است، از فقه اقتباس شده است و با توجه به اصل ۱۹۷ قانون اساسی که بر اساس آن، در موارد سکوت یا اجمال قانون، برای تعیین حکم باید به فقه مراجعه کرد، می توان گفت که در حقوق موضوعه نیز، تقصیر زیان دیده در صورتی که علت منحصر زیان نباشد، موجب محدودیت کامل او از دریافت خسارت نمی شود (کاتوزیان، ۱۳۷۶، ص ۲۰). می توان گفت در موردی که تقصیر زیان دیده با تقصیر دیگری در ورود زیان به او دخالت دارد، در واقع، از موارد خاص دخالت چند سبب در ورود زیان به قربانی است و تابع قواعد کلی دخالت چند سبب در ایجاد ضرر است (کاتوزیان، ۱۳۷۶، ص ۵۰۴).

تقصیر زیان دیده در حقوق اسلامی

در حقوق اسلامی قاعده تقصیر زیان دیده گرچه به عنوان یک مبحث مستقل در کتابهای فقهی مطرح نشده است، ولی این بدان معنا نیست که فقیهان بدان نپرداخته اند.

قاعده اقدام در فقه به لحاظ تاریخی وضع مشابهی با قاعده تقصیر یا خطای مشترک دارد؛ زیرا در فقه نیز قاعده اقدام از مسقطات ضمان است و اقدام زیان دیده موجب معافیت کامل عامل زیان می گردد. به عنوان نمونه در صورتی که خریدار با علم به اینکه با فضول معامله می کند و مال را از مالک حقیقی نمی خرد، حق مطالبه خسارات را از فضول نخواهد داشت و یا اگر فردی مال خود را به کودک یا دیوانه بسپارد و کودک یا دیوانه، کالا را تلف کند مالک حق رجوع به متلف کودک یا دیوانه را نخواهد داشت؛ زیرا مالک به زیان خود اقدام کرده است. بنابراین قاعده اقدام هنوز هم در فقه یک دفاع مطلق و کامل تلقی می شود (المراغی، ۴۲۵، ۲، ۴۸۸-۴۹۲).

مفهوم اصول کلی در دکتربین

قبل از تدوین اساسنامه دیوان دائمی دادگستری، این اصول مورد توجه دکتربین نبود اما درست بعد از ۱۹۲۰ بود که مباحثات بر سر مفهوم و قلمرو و منشأ این اصول شدت گرفت. چنانچه در ابتدای این مبحث اشاره شد، بند (ج) ماده ۳۸ اساسنامه دیوان بین المللی دادگستری از دو قسمت تشکیل شده است: یکی اصول کلی حقوقی و دیگری عبارت به رسمیت شناخته شده توسط ملل متمدن. امروزه در دنیای پس از منشور ملل متحد، دیگر تردیدی وجود ندارد که همه کشورهای عضو سازمان ملل (تقریباً همه کشورهای جهان) متمدن هستند اما مفهوم اصول کلی حقوقی که محل بحث در دکتربین باقی مانده است. ذیلا و در راستای شفاف شدن مفهوم اصول کلی برخی از مهم ترین تعاریف نظریه پردازان برجسته حقوق بین الملل، در پی می آید.

نماینده ارزش های حاکم بر نظام حقوقی

در اصطلاح جامعه شناسی، ارزش به واقعیت های مورد پذیرش و مطلوب اکثریت جامعه اطلاق می شود.^۱ ارزش از مفاهیم محوری در علوم اجتماعی از جمله حقوق به شمار می رود و از چنان نفوذی برخوردار است که اگوست کنت از آن به «قدرت معنوی ارزشها» یاد می کند. در عالم حقوق، مفهوم ارزش در قلمرو «بایدها» و «غایات» قرار می گیرد که در مقابل آن، «هست

^۱ و توفی منصور و علی اکبر نیک خلق؛ مبانی جامعه شناسی، بهینه، ۱۳۷۱، ص ۱۸۷

ها» و «قوانین موضوعه» قرار دارد. البته در بین طرفداران مکتب حقوق طبیعی و اثبات‌گرایان، در خصوص جایگاه مسائل ارزشی اختلاف نظر وجود دارد^۹ و این تفاوت‌ها دیدگاه آن‌ها نسبت به اصول کلی را تحت الاشعاع قرار داده است. پایه استدلال اثبات‌گرایان در خصوص اصول کلی به دلیل برخورداری از بار ارزشی بالا (به‌عنوان خصلت این اصول) به شدت لرزان است.

تعریف دکترین دست‌های پاک

ریشه دکترین «دست‌های پاک» را باید در اصول «انصاف»^{۱۰} و «حسن نیت»^{۱۱} جستجو نمود. در خصوص اقداماتی که می‌تواند منجر به اعمال دکترین «دست‌های پاک» گردد، موارد خاصی احصاء نگردیده است و این امر، محدوده اعمال آن را تا حدودی نامعین و سلیقه‌ای می‌کند. در واقع، منصفانه نیست که هر اقدامی بتواند زیان‌دیده را از حق مراجعه به دادگاه برای دریافت خسارت، محروم کند. با این حال، برخی شرایط در این رابطه ذکر شده است. نخستین شرط توسل به دکترین «دست‌های پاک»، شرط «تقابل»^{۱۲} یا لزوم وجود رابطه میان اقدامات زیان‌دیده و دعوای مطروح از جانب اوست. شرط دیگر این است که تخلف یا قصور زیان‌دیده باید به درجه‌ای از شدت برسد تا بتوان عدم پاکدستی مدعی را مورد پذیرش قرار داد.

مبنای تاثیر اقدام زیان‌دیده بر مسئولیت مدنی عامل زیان

در حقوق رم و نظام قدیم کامن‌لا، مبنای قاعده «تقصیر مشترک» در این عامل روانی نهفته بود که زیان‌دیده‌ای که مرتکب تقصیر شده و نسبت به ورود زیان به خود بی احتیاط و بی مبالا بوده است، نباید پاداش دریافت کرده و جبران خسارت شود، بلکه باید مجازات شده و از دریافت غرامت محروم گردد و خطای او، خطای عامل زیان را می‌پوشاند (Baker, 1991, p. ۳). برخی از نویسندگان حقوقی متأخر، آن را بر مبنای شکوفایی اقتصادی توجیه کرده‌اند. بدین بیان که هر گاه اقدام زیان‌دیده در جلوگیری از وقوع زیان، هزینه کمتری به نسبت زیان واقع شده داشته باشد، و او اقدام نکرده باشد، مرتکب تقصیر شده، نمی‌تواند خسارت دریافت کند (Schwartz, 1978, p. ۷۰۵, ۷۰۶). برخی دیگر آن را بر مبنای دیدگاه‌های فردگرایانه که در طی قرن ۱۹ در نظام کامن‌لا حاکم بود، توجیه می‌کنند. با این بیان که قاعده تقصیر مشترک ابزاری بود در اختیار دادگاه‌ها تا بتوانند، هیئت منصفه را کنترل کنند و جلوگیری از افراط آن‌ها را در گسترش مسئولیت مدنی، برای جبران بیشتر زیان‌دیده بگیرند (Prosser, 1935, p. ۴). اما به نظر می‌رسد که مبنای اصلی این قاعده، این بوده است که، از آنجایی که زیان‌دیده در وقوع زیان، به‌طور قطع مؤثر بوده است، از سوی دیگر امکان تجزیه مسئولیت وجود نداشته و نمی‌توان به‌طور قطع مشخص کرد که کدام بخش از زیان، منتسب به زیان‌دیده و کدام قسمت منتسب به عامل زیان‌دیده است، پس منطقی آنست که بار جبران آن را کسی تحمل کند که بر او واقع شده است (Baker, 1991, p. ۱۸۳). به عبارت دیگر چون از دیدگاه حقوقدانان امکان تجزیه مسئولیت وجود نداشت، زیان‌دیده را از دریافت خسارت محروم می‌کردند.

^۹ طرفداران مکتب حقوق طبیعی، قانون واقعی را قانون برگرفته از مفاهیم ارزشی می‌دانند. از نگاه ایشان، حقوق متکی بر طبیعت و فطرت انسان است و ریشه در ارزش‌ها داشته و با موازین انصاف و عدالت سازگار است. اما اثبات‌گرایان معتقدند که حقوق با واقعیات بیرونی مرتبط است نه ارزش‌ها.

^{۱۰} Equity

^{۱۱} Good Faith.

^{۱۲} Reciprocity

^{۱۳} برخی از حقوقدانان مبنای این قاعده را قاعده «دستان پاک» دانسته‌اند: در حقوق رم و نظام کامن‌لا قاعده‌ای وجود داشت به نام «دستان پاک» (Clean hands doctrine) به موجب آن کسی می‌توانست بر مبنای انصاف حمایت دادگاه را جلب کند که مرتکب خطایی نشده باشد و به اصطلاح با دستان پاک به دادگاه آمده باشد.

(Prosser, 1935, p.3) (He must come into court with clean hands)

شرایط اثرگذاری تقصیر زیان دیده بر مسئولیت عامل زیان

برای اینکه تقصیر زیان دیده بر مسئولیت عامل زیان مؤثر باشد، باید شرایط عمومی مسئولیت مدنی وجود داشته باشد؛ یعنی تحقق ضرر که رکن اصلی مسئولیت مدنی است و در مسئله ما مفروض است و تقصیر (البته در مواردی که تقصیر شرط ایجاد مسئولیت است) که این نیز در مسئله مورد بحث مفروض است. در مواردی نیز که تقصیر شرط ایجاد مسئولیت نیست، تقصیر زیان دیده هم شرط نیست و باید سایر شرایط وجود داشته باشد.

منظور از تقصیر زیان دیده (در موردی که شرط است)، تقصیر او نسبت به خودش است؛ یعنی شخص نسبت به جان و مال خود مرتکب بی احتیاطی و بی مبالاتی و... شود و از این جهت تا حدودی با مفهوم تقصیر در معنای متعارف تفاوت دارد؛ زیرا به طور معمول وقتی صحبت از تقصیر می شود، منظور ارتکاب هر نوع بی احتیاطی و بی مبالاتی در برابر دیگران است؛ در حالی که در فرض مسئله، شخص نسبت به خود مرتکب تقصیر شده است و در غیر این صورت، تقصیر مشترک محقق نمی شود. لازم به ذکر است که منظور از تقصیر، تقصیر به معنای اعم است که شامل «عمد» نیز می شود. علاوه بر وجود تقصیر و ضرر، دو شرط عمده دیگر نیز لازم است که تقصیر زیان دیده بر مسئولیت عامل زیان مؤثر باشد و تقصیر مشترک محقق شود

۱. وجود رابطه سببیت بین تقصیر زیان دیده و تحقق ضرر؛
۲. اینکه تقصیر زیان دیده نتیجه تقصیر عامل زیان نباشد.

اثر وضعیت اجتماعی و یا اقتصادی زیان دیده

گاهی موقعیت یا وضعیت اجتماعی و یا اقتصادی زیان دیده در جامعه، نیز می تواند یکی از علل تشدید خسارت می باشد؛ به رغم آنکه چنین وضعیتی می تواند برای عامل زیان نوعی دفاع تلقی شده و او را جزا از مسؤولیت برهاند، اما این قاعده نیز بدون استثناء نیست؛ بلکه، تحت شرایطی وضعیت این چنینی زیان دیده نیز می تواند موجبات مسؤولیت عامل زیان را فراهم آورد. به عنوان مثال، در نظام حقوقی ایران نمی توان عامل زیان را به پرداخت دیه ای بیش از یک دیه ای کامل انسان در حق زیان دیده ای که بهترین نقاش است، محکوم کرد. با این حال اگر عامل زیان عمداً به چنین شخصی خسارتی وارد آورد، یا با علم به موقعیت وی به او زیان رساند، مسؤول جبران تمام خسارت وارده است؛ بی تردید، جایگاه و منزلت اجتماعی و کاری زیان دیده در میزان این خسارت تأثیر به سزایی دارد.

پذیرش دکترین «دست های پاک» در حقوق بین الملل

دکترین «دست های پاک» تاکنون در هیچ سند بین المللی به طور صریح مورد توجه قرار نگرفته است و حتی در طرح کمیسیون حقوق بین الملل در خصوص مسؤولیت دولتها (۲۰۰۱) که شروط قابلیت استماع دعوا تبیین گردید، تنها دو شرط «تابعیت»^{۱۴} و طی «مراجع داخلی»^{۱۵} مورد توجه قرار گرفت.^{۱۶} با این حال، در برخی از موافقتنامه - های بین المللی، جلوه های آشکاری از دکترین «دست های پاک» مورد پذیرش طرفین قرار می گیرد. برای مثال، پیش شرط «قانونی بودن»^{۱۷} که در اکثر موافقتنامه

¹⁴ Nationality.

¹⁵ Exhaustion of Local Remedies.

¹⁶ Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts 2001, art. 44.

¹⁷ Legality

های دوجانبه سرمایه گذاری مورد تصریح قرار می‌گیرد و سرمایه گذار را ملزم میکند تا اقدامات مربوط به سرمایه گذاری را مطابق با قوانین دولت میزبان انجام دهد، جلوه‌های از دکترین مزبور است.

تأثیر مشارکت زیان دیده در خسارت بر مسئولیت

بر اساس طرح مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها (۲۰۰۱)، عمل متخلفان بین‌المللی دولت، موجب مسئولیت بین‌المللی آن دولت است.^{۱۸} این یک اصل حقوق بین‌الملل است که یک عمل متخلفانه بین‌المللی، تعهدی نسبت به جبران کامل خسارت ایجاد خواهد کرد^{۱۹} و حتی فعل یا ترک فعل زیان دیده، بر مسئولیت بین‌المللی دولت مرتکب تأثیری نخواهد داشت و مشارکت زیان دیده نمی‌تواند دلیلی برای رفع مسئولیت دولت مرتکب عمل متخلفانه قلمداد گردد (Voigt, ۲۰۱۶: ۴۸۸). طرح مزبور نیز در فصل پنجم بخش نخست خود، تنها شش مورد رضایت، دفاع مشروع، اقدام متقابل، فورس ماژور، اضطرار و ضرورت را به‌عنوان عوامل رافع وصف متخلفانه عمل پذیرفته و در خصوص تأثیر مشارکت زیان دیده در ماده ۳۹ تصریح کرده که این عامل، تنها باید در تعیین نوع و میزان جبران خسارت مدنظر قرار بگیرد. این در حالی است که نخستین گزارشگر کمیسیون حقوق بین‌الملل در خصوص طرح مزبور (گارسیا آمادور) بر این نظر بود که اگر یک فعل یا ترک فعل در نتیجه برخی تقصیرهای دولت زیان دیده واقع شود، دیگر قابل انتساب به یک دولت نخواهد بود.^{۲۰}

مشارکت زیان دیده در خسارت هنگامی که خواهان، زیان دیده واقعی نیست

سؤالی که در این جا مطرح می‌شود این است که آیا هنگامی که دولتی غیر از دولت زیان دیده از یک عمل متخلفانه بین‌المللی به واسطه نقض یک «تعهد در قبال جامعه بین‌المللی در کل»^{۲۱} به مسئولیت بین‌المللی دولت مرتکب عمل متخلفانه بین‌المللی «استناد»^{۲۲} می‌کند^{۲۳}، مشارکت زیان دیده، بر مسئولیت بین‌المللی دولت مسئول تأثیرگذار خواهد بود؟ ماده ۳۹ طرح مسئولیت دولت‌ها (۲۰۰۱)، با ادبیاتی خاص نگاشته شده است تا بتواند چنین وضعیت‌هایی را نیز پوشش دهد. در واقع، هنگامی که در این ماده از تأثیر رفتار هر فرد یا موجودیتی که جبران خسارت در خصوص او درخواست می‌شود، سخن گفته می‌شود، علاوه بر موارد حمایت دیپلماتیک که یک دولت در حمایت از اتباعش اقدام می‌کند، هر مورد دیگری را که دولت ثالثی در خصوص رفتاری که به‌طور اولیه دولت دیگری را تحت تأثیر قرار می‌دهد، به مسئولیت بین‌المللی استناد می‌کند نیز در بر می‌گیرد.

کاربرد اصول حقوقی در حقوق بین‌الملل

اصول کلی حقوقی به‌عنوان منبع اصلی اما کمتر شناخته شده حقوق بین‌الملل، هنجارهای کلی است که نماینده ارزش‌های حقوقی حاکم بر هر جامعه بوده و قلمروی جهانی دارد. این اصول، پیش از آنکه ناشی از اراده دولتها باشد، بیانگر وجدان حقوقی نوع بشر است و به همین دلیل، وجود آنها حقوق بین‌الملل را از نظامی که صرفاً وابسته به رضایت دولتها باشد، خارج

¹⁸ ILC Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts 2001, art. 1.

¹⁹ Factory at Chorzow, Jurisdiction, 1927, PCIJ, Series A, No 9, p. 4, 21.

²⁰ Garcia Amador, Sixth Report, ILC YBK 1961/II, 48.

²¹ International Community as a whole.

²² Invocation

²³ ILC Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts 2001, art. 48(1) (b).

ساخته و به نظامی که ارزشها در آن نقش دارند نزدیک می‌سازد. با این حال، فقدان تعریف مشخص از این منبع مهم حقوق بین‌الملل، سبب بروز دیدگاههای متفاوت به ویژه در خصوص خاستگاه و قلمرو آن شده است. در این مقاله با تکیه بر ارزش های مشترک به‌عنوان مبنای کلیه اصول قابل اجرا در حقوق بین‌الملل نشان داده شد که مباحث مربوط به خاستگاه اصول کلی، آن چنان که تصور میشود موضوعیت ندارد و به همین دلیل، خصایص و نقش هایی که در نظم بین‌المللی ایفا می‌کنند نیز میان هر دو دسته مشترک است. اسناد بین‌المللی مرتبط، دکتترین و رویه قضایی نیز مؤید این دیدگاه است.

بررسی تطبیقی دکتترین «دست‌های پاک» و «مشارکت زیان دیده در خسارت»^{۲۴}

دکتترین «دست‌های پاک» و «مشارکت زیان دیده در خسارت» شباهت‌های متعددی با هم دارند. نزدیکی آن‌ها تا حدی است که سبب شده تا برخی از افراد و نهادها مشارکت زیان دیده در خسارت را جلوه ای را از دکتترین «دست‌های پاک» قلمداد کنند.^{۲۵} برجسته ترین شباهت میان آن‌ها به لحاظ منشأ و مبنای آن‌هاست. انصاف، منع «دارا شدن ناعادلانه»^{۲۶} و این اصل کلی حقوقی که «هیچ کس نمی‌تواند از عمل غیرقانونی خود منتفع گردد»^{۲۷} اصول مبنایی آن‌ها هستند. مورد بعدی این است که هر دوی آن‌ها تنها می‌توانند از سوی خواننده و علیه خواهان مورد استناد قرار بگیرند. با این حال، خواننده نمی‌تواند هیچ کدام از آن‌ها را به‌عنوان یکی از عوامل رافع وصف متخلفانه عمل^{۲۸} مطرح کند. درواقع، در حقوق مسؤولیت بین‌المللی تنها شش عامل «رضایت»^{۲۹}، «دفاع مشروع»^{۳۰}، «اقدام متقابل»^{۳۱}، «فورس ماژور»^{۳۲}، «اضطرار»^{۳۳} و «ضرورت»^{۳۴} در این راستا مورد پذیرش قرار گرفته است.^{۳۵} افزون بر این، هر دوی آن‌ها در موارد حمایت دیپلماتیک یا مواردی که شخص دیگری به جز زیان دیده در جایگاه خواهان حاضر است، قابلیت اعمال دارند. بدین ترتیب که در چنین وضعیتی هایی تنها نقش زیان دیده اصلی مدنظر قرار خواهد گرفت. درواقع، هیچ دلیل موجهی وجود ندارد که دکتترین «دست‌های پاک» و «مشارکت زیان دیده در خسارت» در وضعیت های اخیر اعمال نگردند.

در خصوص احراز هر دو وضعیت، ضوابط و معیارهای دقیقی وجود ندارد و در خصوص هیچکدام از آن‌ها، اقدامات مشخصی احصاء نگردیده است. درواقع، احراز پاکدستی مدعی و مشارکت زیان دیده در خسارت به صورت «مورد به مورد»^{۳۶} و با توجه به واقعیت های هر قضیه از سوی مرجع رسیدگی کننده تعیین خواهد شد و تشخیص موردی دادگاه ها نقش مهمی در این خصوص ایفاء می‌کند؛ به خصوص هنگامی که به واسطه مشارکت زیان دیده در خسارت دادگاه می‌بایست از میزان جبران خسارت بکاهد که این کاهش همواره تابعی از تشخیص دادگاه خواهد بود. برای مثال، میزان کاهش جبران در قضیه «ام تی

در سال ۱۹۶۵ برای نخستین بار این نظریه را مطرح نمود که «مشارکت زیان دیده در خسارت» جلوه ای از دکتترین (The American Law Institute) «انجمن آمریکایی حقوق»^{۲۵} دست‌های پاک است.

این نظریه، برخی از حقوقدانان از جمله آقای «کالدونسکی» را نیز با خود همراه ساخته است.

^{۲۶} Unjust Enrichment.

^{۲۷} nullus commodum capere potest de injuria sua propria.

^{۲۸} Circumstances Precluding the Wrongfulness of Conduct

^{۲۹} Consent.

^{۳۰} Self-Defence

^{۳۱} Countermeasures.

^{۳۲} Force Majeure.

^{۳۳} Distress

^{۳۴} Necessity.

^{۳۵} LC Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts 2001, arts. 20-25.

^{۳۶} Case by Case.

دی»، ۵۰ درصد ۳۷، در قضیه «اکسیدنتال»، ۲۵ درصد و در قضیه «الخرافی»، ۶۰ درصد تعیین گردید ۳۸. با این حال، مرجع رسیدگی کننده باید برای احراز هر کدام از این وضعیت ها درجه تقصیر خواهان و ارتباط رفتار او را با دعوی مطروح یا خسارت وارده را مورد توجه قرار دهد. البته، یک اقدام معین که به عنوان ایراد پاکدستی نبودن مدعی و به منظور عدم قابلیت دعوا مطرح می گردد، ممکن است پس از عدم پذیرش آن اقدام به عنوان ایراد عدم پاکدستی مدعی، در ادامه رسیدگی و به عنوان عاملی در کاهش میزان غرامت مورد توجه قرار بگیرد. این مهم از سوی دیوان دائمی داوری در قضیه «یوکاس» مورد تصریح قرار گرفت. در قضیه مزبور، دیوان داوری پس از این که ادعاهای دولت خوانده در مورد رفتار غیرقانونی و با سوءنیت خواهان را به منزله عدم پاکدستی مدعی (ایراد مقدماتی به صلاحیت دیوان) نپذیرفت، تصریح نمود که برخی از این رفتارها را در تعیین مسؤلیت و تعیین میزان غرامت مورد توجه قرار خواهد داد و در نهایت، ۲۰ درصد از میزان غرامت را به واسطه این رفتارها کاهش داد ۳۹.

اما، تمایزهایی نیز میان دکترین «دست‌های پاک» و «مشارکت زیان دیده در خسارت» وجود دارد که مشخصه تمیز آن‌ها از یکدیگر است. نخستین تمایز در مرحله اثرگذاری هر یک از آن‌ها نمایان می گردد. بدین ترتیب که دکترین «دست‌های پاک» در مرحله احراز صلاحیت مرجع رسیدگی کننده و به عنوان ایراد مقدماتی قابل طرح است، اما، «مشارکت در خسارت» در مرحله رسیدگی ماهوی و در مقام «دفاع» ۴۰ مورد استناد قرار می گیرد. در واقع، قاعدهٔ اخیر صرفاً یک دفاع ماهوی است که پس از احراز مسؤلیت بین‌المللی و در مرحله تعیین غرامت مدنظر قرار می‌گیرد و نمی‌تواند به عنوان ایراد به صلاحیت مرجع رسیدگی کننده پذیرفته شود. در اعمال دکترین «دست‌های پاک» - همان طور که از نام آن بر می آید - صرفاً «تقصیر» ۴۱ یا تخلف مدعی مورد توجه قرار می‌گیرد، اما مشارکت زیان دیده در خسارت که مبتنی بر «بی‌احتیاطی» ۴۲ او باشد نیز می‌تواند سببی تأثیرگذار بر جبران تلفی گردد. در واقع، در مشارکت زیان دیده در خسارت، علاوه بر تقصیر، بی‌مبالتی و بی‌احتیاطی را نیز شامل می‌شود. این امر که در اسناد بین‌المللی تصریح گردیده ۴۳، در رویه قضایی بین‌المللی نیز مورد توجه قرار گرفته است. در این خصوص قضیه قدیمی «کلینگ» که مربوط به اختلاف میان ایالات متحده آمریکا و مکزیک می‌باشد، قابل ذکر است. در قضیه مزبور، دیوان داوری تیرهای هوایی نیروهای نظامی آمریکایی که از روی بی‌احتیاطی و به منظور تفریح شلیک شد را مبنایی برای کاهش میزان غرامت در خصوص مورد هدف قرار گرفتن یکی از آن‌ها از سوی نیروهای نظامی مکزیک قلمداد کرد ۴۴. به‌طور کلی، دادگاههای بین‌المللی تفسیر موسعی از مشارکت زیان دیده در خسارت» را در عمل پذیرفته اند و

³⁷ MTD Equity Sdn. Bhd. and MTD Chile S.A. v. Republic of Chile, ICSD Case No. ARB/01/7, Award of 25 May 2004, para.

³⁹ دولت روسیه در قضیه «یوکاس»، ۲۸ مورد را در خصوص رفتارهای غیرقانونی و همراه با سوءنیت خواهان از جمله خصوصی سازی در اواسط دهه ۱۹۹۰ میلادی تا انحلال آن در سال ۲۰۰۷ میلادی ذکر نمود.

Yukos Universal Limited (Isle of Man) v. The Russian Federation, UNCITRAL, PCA Case No. AA 27, 18 July 2014, para. 1281) Y. Yukos Universal Limited (Isle of Man) v. The Russian Federation, UNCITRAL, PCA Case No. AA 27, 18 July 2014, paras. 1374, 1827.

میزان غرامتی که در قضیه «یوکاس»، دولت روسیه محکوم به پرداخت آن شد بیش از ۵۰ میلیارد دلار بیشترین میزانی بوده که تاکنون در یک دیوان داوری مورد حکم قرار گرفته است. برای مطالعه بیشتر در خصوص شرح موقوف قضیه «یوکاس» و تصمیم دیوان دائمی داری در این قضیه رک: بهمنی، محمدعلی، معینی، مینا، ۱۳۹۶. «محدودیت های اجراء موقت معاهده منشور انرژی در پرتو رأی داوری یوکاس علیه روسیه»، مجله حقوقی بین المللی، دوره ۳، شماره ۵۷، ص ۹۰-۹۱

⁴⁰ Defence

⁴¹ Fault

⁴² Negligence.

⁴³ Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts 2001, art. 39; Draft articles on the responsibility of international organizations 2011, art. 39; International Convention on Civil Liability for Oil Pollution Damage 1969, art. II(3); Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects 1972, art. VI.

⁴⁴ Kling Case U.S. v. Mex.), 4R. Int'l Arb. Awards 575,585 (1930)

حتی هنگامی که زیان دیده هیچ تقصیر یا بی‌احتیاطی را مرتکب نشده است، آن را اعمال نموده اند. دیوان داوری ایکسید در قضیه «جینن» تصریح نمود که ضروری است تا وضعیت خاص کشور لیتوانی به‌عنوان یک دولت تازه ایجاد شده که در حال سازگاری با اصول اقتصاد و بانکداری است و مؤسسات دولتی تازه ایجاد شده این کشور که مسؤول نظارت و تنظیم امور در حوزه‌هایی بودند که تا پیش از این، برای آن‌ها ناشناخته بود، در رسیدگی به اختلاف موجود مورد توجه قرار گیرد. دیوان در نتیجه گیری پایانی خود اعلام می‌کند که علی‌رغم وجود چنین شرایطی، خواهان‌ها به‌طور آگاهانه تصمیم گرفتند تا در یک مؤسسه مالی استونیایی «بانک نوآوری استونی»^{۴۵} سرمایه گذاری کنند و تصمیم بانک مرکزی استونی در خصوص لغو مجوز خواهان‌ها با توجه به اقتصاد و سیاست در حال گذار استونی قابل توجیه است^{۴۶}. آخرین مورد تمایز نیز مربوط به میزان اثرگذاری هر یک از آن‌هاست. اسناد بین‌المللی متعددی که «مشارکت زیان دیده در خسارت» را تبیین نموده اند، اثرگذاری آن را علاوه بر مرتفع نمودن جبران، به‌عنوان سببی برای کاهش میزان جبران تلقی نموده اند^{۴۷}. در واقع در چنین مواردی، از میزان غرامت متناسب با نقش زیان دیده در خسارت کاسته خواهد شد. اما دکتترین «دست‌های پاک» تنها می‌تواند سببی برای عدم قابلیت استماع دعوا و مانعی برای اعمال صلاحیت دادگاه باشد و نمی‌تواند اثر جزئی داشته باشد. به‌طور کلی دامنه اعمال دکتترین «دست‌های پاک» محدودتر از «مشارکت در خسارت» است^{۴۸}.

«مشارکت زیان دیده در خسارت» در حقوق مسئولیت سازمان‌های بین‌المللی و حقوق مسئولیت دولت‌ها

علاوه بر وضعیتی که دولت یا سازمان در ورود خسارت نقش دارند، هنگامی که دولت با سازمان پس از ایجاد خسارت با وجود توانایی از افزایش آن، جلوگیری ننماید یا با اقدامات غیرمعقول آن را افزایش دهد نیز «مشارکت زیان دیده در خسارت» مورد توجه قرار می‌گیرد. همچنین در طرح‌های کمیسیون حقوق بین‌الملل راجع به مسئولیت بین‌المللی، به مفهوم «تعهد به کاهش خسارت» (Duty to Mitigation) نیز اشاره شده است^{۴۹}. طرح مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها (۲۰۰۱م) تصریح می‌کند که از قربانی کامل بی‌گناه انتظار می‌رود تا پس از مواجهه با خسارت به‌طور معقول عمل نماید^{۵۰}. همچنین، سند یادشده با کاربرد عبارت «هرگونه خسارت قابل ارزیابی مالی» (Any Financially Assessable Damage) در خصوص خسارت‌های قابل جبران، هزینه‌های مربوط به تدابیری را که در راستای تعهد به کاهش خسارت از سوی زیان دیده اتخاذ می‌گردد نیز قابل مطالبه تلقی نموده است^{۵۱}. با این حال، طرح مسئولیت سازمان‌های بین‌المللی (۲۰۱۱م) با وجود پذیرش این مفهوم، تنها به ذکر این نکته بسنده می‌کند که «تعهد به کاهش خسارت» ذیل «تعهدات اولیه» (Primary Rules) حقوق بین‌الملل مطرح

⁴⁵ Estonian Innovation Bank (EB).

⁴⁶ Alex Genin, Eastern Credit Limited, Inc. and A.S. Baltoil v. The Republic of Estonia, ICSID Case No. ARB/99/2, 25 June 2001, paras. 348,365,370.

⁴⁷ Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts 2001, art. 39; Draft articles on the responsibility of international organizations 2011, art. 39; Convention on

Activities Dangerous to the Environment Civil Liability for Damage Resulting from (Convention Lugano) 1993, art. 9; International Convention on Civil Liability for Oil Pollution Damage 1969, art. III(3); Basel Protocol on Liability and Compensation for Damage Resulting from Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal 1999, art. 9; Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects 1972, art. VI; UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2010, art. 7.4

⁴⁸ در نظریه مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه «دیوار حائل»، اسرائیل با قائل شدن محدودده اعمال وسیع برای پاکدستی مدعی، معتقد بود که آن اختصاص به دعاوی ترافیکی ندارد، بلکه در نظریه‌های مشورتی نیز کاربرد دارد (قربان نیا، ۱۳۸۳، ص ۵۰)

⁴⁹ ILC Draft Articles on the Responsibility of International Organizations 2011, art. 39, para. 3.

⁵⁰ ILC Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts 2001, Commentary of 11 of art. 31

⁵¹ ILC Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts 2001, Commentaries of 5,34 of art. 36.

می‌شود و بررسی آن در سند یادشده که به قواعد ثانویه (Secondary Rules) می‌پردازد، ضرورتی ندارد.^{۵۲} پرسشی که در اینجا مطرح می‌شود این است که اگر سازمان بین‌المللی زیان دیده توانایی با امکانات اتخاذ تدابیر مربوط به کاهش خسارت را نداشته باشد و دولت با دولت‌های عضو آن با وجود داشتن چنین شرایطی از آن جلوگیری نمایند، آیا جبران خسارت به واسطه این امتناع کاهش خواهد یافت؟ دولت‌های عضو سازمان زیان دیده تعهدی نسبت به کاهش خسارت وارده به سازمان ندارند؛ مگر اینکه به موجب قواعد سازمان، چنین وظیفه‌ای به آن‌ها محول شده باشد. اما خودداری ارکان سازمان بین‌المللی زیان دیده از کاهش خسارت به مانند ارگان‌های دولت زیان دیده بدون تردید می‌تواند منجر به کاهش میزان جبران گردد. در واقع، با اینکه «شخصیت حقوقی بین‌المللی» (International Legal Personality (ILP)) حتی برای ارکان فرعی سازمان‌های بین‌المللی نیز قابل تصور است^{۵۳}، این شخصیت به واسطه وجود سازمان بین‌المللی و ناشی از آن است و نمی‌توان برای این ارکان، مستقل از سازمان، شخصیت حقوقی بین‌المللی در نظر گرفت.

مشارکت زیان دیده در خسارت» با عبارات مشابهی در دو طرح کمیسیون حقوق بین‌الملل در خصوص مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها (۲۰۰۱م) و مسئولیت سازمان‌های بین‌المللی (۲۰۱۱م) درج شده است، اما به سبب تفاوت میان ماهیت دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی، در اجرای آن در هر کدام از حوزه‌ها تمایزهایی وجود دارد. سازمان‌های بین‌المللی به‌عنوان «تابعان» (Subjects) حقوق بین‌الملل و نهادهای دارای شخصیت حقوقی بین‌المللی از موجودیتهای دارای شخصیت حقوقی بین‌المللی دولت‌ها یا سازمان‌های بین‌المللی تشکیل شده‌اند، اما دولت‌ها چنین ویژگی‌ای ندارند. همچنین، برخلاف دولت‌ها که بر اساس اصل برابری حاکمیت دولت‌ها، شخصیت حقوقی برابر دارند، سازمان‌های بین‌المللی دارای شخصیت حقوقی برابر نیستند^{۵۴} و شخصیت حقوقی هر یک از آن‌ها محدود به «اشتغالات» (Functions) آنهاست (Boon, 2011, p. ۸). در واقع، تبعیت سازمان‌های بین‌المللی از اصل «خاص بودن» (Speciality)، اختیار آن‌ها را به انجام اموری محدود می‌کند که از سوی مؤسسان به آن‌ها واگذار شده است (زمانی، ۱۳۹۲، ص ۵۹).

همین امر سبب شده است تا نظام مسئولیت بین‌المللی در برخی موارد مشابه، قواعد متمایزی را در این دو حوزه بپذیرد. برای مثال، در خصوص «استناد» (Invocation) به مسئولیت بین‌المللی، هر دولت یا سازمان بین‌المللی زیان دیده می‌تواند به صرف رعایت شروط «طی مراجع داخلی» (Exhaustion of Local Remedies) و «تابعیت دعاوی» (Nationality of Claims) حسب مورد^{۵۵} به مسئولیت بین‌المللی آن سازمان استناد نماید^{۵۶}. دولت یا سازمان غیر زیان دیده نیز می‌تواند به واسطه نقض یک تعهد جمعی یا یک تعهد در قبال «جامعه بین‌المللی در کل» (International Community as a Whole)، به مسئولیت سازمان متخلف استناد کند^{۵۷}.

⁵² ILC Draft Articles on the Responsibility of International Organizations 2011, Commentary of 3 of art.

⁵³ دیوان بین‌المللی دادگستری در دو نظریه مشورتی خود در قضیه «مازیلو» (Mazilu) (Dumitri Mazilu) و قضیه «کوماراس وامی» (Datoparam Kumaraswamy) که در پی اختلاف شورای اقتصادی اجتماعی ملل متحد با دولت‌های رومانی و مالزی درخواست شده بود، شخصیت حقوقی بین‌المللی را برای کمیسیون حقوق بشر به عنوان رکن فرعی شورای اقتصادی اجتماعی به رسمیت شناخت (بیگزاده، ۱۳۸۹، ص ۱۹۱-۱۹۰).

⁵⁴ دیوان بین‌المللی دادگستری در نظریه مشورتی سال ۱۹۴۹م تصریح نمود که تابعان در یک نظام حقوقی لزوماً در ماهیت و میزان حقوقشان با یکدیگر برابر نیستند (Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations, advisory opinion of I.C.J., 11 April 1949) همین امر سبب شده است تا برخی تردید داشته باشند که آیا می‌توان به جای حقوق سازمان‌های مشخص و معین، عبارت «حقوق سازمان‌های بین‌المللی» را مورد استفاده قرار داد (۲۷۳، Mendelson, 2015, p). اما همان‌طور که از نام طرح مسئولیت سازمان‌های بین‌المللی (۲۰۱۱م) مشخص است، سند یادشده بدون توجه به شخصیت حقوقی نابرابر سازمان‌های بین‌المللی تدوین شده است و بر تمامی این سازمان‌های فارغ از نوع آنها، اعمال می‌گردد (Gal-Or and Ryngaert, 2012, p. 511).

⁵⁵ ILC Draft Articles on the Responsibility of International Organizations 2011, arts. 44-45.

⁵⁶ ILC Draft Articles on the Responsibility of International Organizations 2011, art. 43.

⁵⁷ ILC Draft Articles on the Responsibility of International Organizations 2011, art. 49.

اما حق استناد سازمان به مسئولیت دولت ناقض تعهد بین‌المللی مورد شناسایی قرار نگرفته است؛ حتی اگر آن تعهد، یک تعهد در قبال کل جامعه بین‌المللی باشد. در واقع، می‌توان گفت به باور تدوین‌کنندگان این اسناد، هدف و رسالت سازمانهای بین‌المللی، صیانت و تحقق اهداف دولتهای عضو است و سازمانها رسالت خاصی در صیانت از منافع جامعه بین‌المللی ندارند.^{۵۸} این درحالی است که دیوان بین‌المللی دادگستری در نظریه مشورتی خسارت‌های وارده به کارکنان سازمان ملل متحد (۱۹۴۹م) به صراحت اعلام نمود که سازمانها قادر به طرح دعوا در عرصه بین‌المللی می‌باشند.^{۵۹} به هر حال، در طرح مسئولیت سازمانهای بین‌المللی (۲۰۱۱م)، امکان اتخاذ «اقدامات متقابل» (Countermeasures) از سوی سازمانها در قبال دولتهای متخلف پذیرفته شده است^{۶۰} و حتی امکان توسل به اقدامات متقابل از سوی دولت یا سازمان عضو یک سازمان زیان دیده نیز وجود دارد.^{۶۱} البته سازمانهای بین‌المللی در مواردی متوسل به عملیات نظامی علیه دولت متخلف شده اند^{۶۲} که نمونه بارز آن مداخله سازمان ملل متحد در بروز جنگ اول خلیج فارس است.^{۶۳}

همچنین، باوجود امکان استناد به مسئولیت بین‌المللی سازمانهای بین‌المللی، به این سبب که یافتن یک دادگاه قضایی برای طرح دعوا علیه آنها تقریباً غیرممکن است، به ندرت به مسئولیت آنها استناد می‌شود (Nolkaemper, 2008, p. ۳۴۹) و زیان دیدگان ترجیح می‌دهند تا در این موارد نیز به مسئولیت یک دولت استناد کنند. برای مثال، پس از حمله نظامی سازمان ناتو (North Atlantic Treaty Organization (NATO)) به سرزمین یوگسلاوی، صربستان و مونته‌نگرو، دعاوی متعددی علیه ۱۰ دولت عضو سازمان در دیوان بین‌المللی دادگستری مطرح شده است. یا حتی در نظام «قیمومت» (Trusteeship) سازمان ملل متحد که طبیعتاً سازمان، مسئول سرنوشت مردمان سرزمین تحت قیمومت است، دعاوی متعددی در سطح بین‌المللی علیه برخی دولتهای عضو سازمان، مانند دعاوی مطرح شده علیه افریقای جنوبی، مطرح گردید (Pronto, 2013, p. ۱۵۴) مورد دیگری که میتوان در خصوص تمایز میان دولتها و سازمانهای بین‌المللی بیان نمود، اهمیت قواعد داخلی آنهاست. برخلاف قوانین داخلی دولتها، «سند مؤسس» (Instrument) (Constituent) سازمان و برخی از قواعد آن، یک وضعیت منحصر به فرد» (Sui generis) دارند و می‌توانند به‌عنوان منبع حقوق بین‌الملل برای سازمان یادشده تعهد

استناد سازمان غیر زیان دیده به مسئولیت بین‌المللی سازمان متخلف منوط به این است که تعهد نقض شده جزء اشتغالات سازمان استناد کننده باشد. در واقع، سازمان در این راستا، صرفاً در چارچوب وظایفی اقدام می‌کند که دولتهای عضو به آن محول نموده اند (ILC Draft Articles on the Responsibility of International Organizations 2011, art. 49).
art. 49 (3), Commentary of 7 of art. 49 برای مطالعه بیشتر در خصوص مفهوم استناد به مسئولیت، رک. محبی، محسن و بذار، وحید (۱۳۹۷)، «مفهوم استناد به مسئولیت بین‌المللی با تأکید بر طرح کمیسیون حقوق بین‌الملل (۲۰۰۱)»، مجله مطالعات حقوق عمومی، دوره ۴۸، ش ۱، ص ۲۲۲-۲۰۱

⁵⁸ ILC Draft Articles on the Responsibility of International Organizations 2011, art. 49, para. 10.

⁵⁹ Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations, advisory opinion of I.C.J., 11 April 1949, pp. 184-185.

⁶⁰ ILC Draft Articles on the Responsibility of International Organizations 2011, art. 51(1).

⁶¹ ILC Draft Articles on the Responsibility of International Organizations 2011, art. 52.

دولت یا سازمان عضو سازمان بین‌المللی زیان دیده تحت شرایط زیر مجاز به توسل به اقدامات متقابل علیه سازمان مسئول است: اقدام متقابل مغایر قواعد سازمان نباشد؛ هیچ وسیله مناسب دیگری وجود نداشته باشد؛ اقدامات به گونه ای اتخاذ گردد که امکان ادامه ایفای تعهدات از سوی سازمان مسئول وجود داشته باشد؛ اقدام متقابل متناسب با خسارت وارده باشد؛ قبل از اقدام باید سازمان مسئول، مطلع و دعوت به مذاکره شود؛ اثر اقدامات متقابل باید محدود به اشتغالات سازمان باشد؛ و اینکه اقدامات متقابل باید به محض توقف عمل متخلفانه بین‌المللی یا طرح اختلاف در دادگاهی که تصمیم الزام آور اتخاذ می‌کند، متوقف گردد.

⁶² گزارشگر ویژه کمیسیون (آقای اگو) و گزارشگران قبلی طرح مسئولیت دولتها (۲۰۰۱م) (ریپهاخن و آرانجیو رویز) قصد داشتند تا اولویت نهادها و سازمانها و به ویژه سازمان ملل را در خصوص عکس العمل نسبت به یک عمل متخلفانه بین‌المللی تثبیت نمایند

Eighth Report on State Responsibility (R Ago), ILC Yearbook 1979, Vol II (1), 43-44, (paras 91-92); Seventh Report on State Responsibility (G Arangio - Vaurs).

اما در این مسیر موفقیتی به دست نیاوردند

(Ruiz), ILC Yearbook 1995, Vol II (1), 17 ff. Chaumette, 2010, p. 1026)

⁶³ انتساب این حمله نظامی که از سوی ۴۰ کشور به فرماندهی ژنرال آمریکایی، شوارتزکوف

(Norman Schwarzkopf)

انجام گرفت و حتی صدور فرمان حمله از طرف جرج بوش (پدر) (بیگ زاده، ۱۳۹۳، ص ۲۲) به سازمان ملل قابل تأمل است.

حقوقی و مسئولیت بین‌المللی ایجاد نمایند (Pronto, 2013, p. ۱۵۵). از آنجایی که حقوق اولیه قابل اعمال بر مسئولیت بین‌المللی دولت و سازمان، حقوق بین‌الملل است، این تمایز می‌تواند نقش تأثیرگذاری ایفا کند. تعهدات اولیه دولتها و سازمانهای بین‌المللی می‌توانند مبنای متمایزی از یکدیگر داشته باشند. از این رو، هنگامی که به واسطه یک عمل متخلفان واحد، چند دولت و سازمان بین‌المللی به‌طور همزمان مسئول قلمداد می‌شوند، سمت زیان دیده برای استناد به مسئولیت بین‌المللی هریک از آنها ممکن است بر مبنای متمایزی استوار گردد (Vermeer-Kunzil, 2014, p. ۲۵۸). اغلب تمایزهای مربوط به تأثیرگذاری «مشارکت زیان دیده در خسارت» در خصوص سازمانهای بین‌المللی مربوط به این واقعیت است که سازمانهای بین‌المللی از دولتهای دارای شخصیت حقوقی بین‌المللی تشکیل شده‌اند و امور این سازمانها را افرادی انجام میدهند که به‌طور همزمان تابعیت یک دولت را نیز دارند. همچنین، هنگامی که سازمان و دولت عضو آن به‌طور همزمان زیان دیده تلقی می‌شوند یا زمانی که ارگان یک دولت یا سازمان در اختیار دولت یا سازمان دیگر قرار می‌گیرد، مسائل متعددی در خصوص اعمال آن ایجاد می‌شود که این مباحث در فصول آتی مطالعه و بررسی خواهند شد.

«مشارکت زیان دیده در خسارت» در روابط میان سازمان و دولت های عضو آن

«مشارکت زیان دیده در خسارت» در روابط میان سازمان بین‌المللی و دولتهای عضو باید مورد مطالعه قرار گیرد. نخست به این پرسش می‌پردازیم که آیا می‌توان مشارکت دولتهای عضو یک سازمان بین‌المللی در خسارت وارده به آن سازمان را به‌عنوان مبنایی برای اعمال مشارکت زیان دیده در خسارت» در نظر گرفت؟ سازمان بین‌المللی شخصیت حقوقی مستقل از دولتهای عضو خود دارد و این انفکاک تا حدی است که حتی در مواردی که قواعد سازمان از جمله سند تأسیس آن، حق استناد به مسئولیت بین‌المللی سازمان یادشده از سوی دولتهای عضو را محدود نکرده باشند، این امکان قابل تصور است.^{۶۴} درواقع، دولتهای عضو نسبت به اعمال حقوقی سازمان، طرف ثالث محسوب می‌شوند و طبق اصل نسبی بودن تعهد از این حیث تکلیفی ندارند (زمانی، ۱۳۹۲، ص ۳۴۶). با این حال، اگر در سند مؤسس، قواعد یا تصمیمات سازمان، قواعد خاصی برای اعمال آن در روابط میان سازمان و دولتهای عضو آن پیش‌بینی شده باشد، قواعد یادشده - به‌عنوان «قاعده خاص» (Lex Specialis) - لازم‌الرعايه است و دولتهای ثالث ناگزیر به پذیرش آن هستند (Brownlie, 2015, p. ۳۶۰). البته این قواعد تنها در برخی حوزه‌ها از جمله مسئولیت جبران خسارت تأثیر گذار است و در سایر حوزه‌ها از جمله مسئله انتساب عمل تأثیری نخواهد داشت. به این ترتیب اگر برای مثال در قواعد داخلی سازمان، مسئولیت دولتهای عضو در قبال دیون سازمان پذیرفته شده باشد، پس از تعیین میزان جبران خسارت با توجه به مشارکت زیان دیده در خسارت»، دولت عضو بر اساس قواعد خاص سازمان، کل خسارت یا بخشی از آن را جبران خواهد نمود.^{۶۵}

پذیرش قواعد سازمان در این خصوص منوط به این است که سازمان پیش‌گفته در خصوص «مشارکت زیان دیده در خسارت»، تعهد معاهداتی مغایری را نپذیرفته باشد. زیرا بر اساس کنوانسیون حقوق معاهدات میان دولت‌ها و سازمانهای بین‌المللی یا میان سازمانهای بین‌المللی (۱۹۸۶م)، یک سازمان طرف معاهده نمی‌تواند برای توجیه عدم اجرای معاهده به قواعد سازمان استناد نماید.^{۶۶} همچنین، تصمیمات سازمان که در مغایرت با «قواعد آمره» (jus cogens) حقوق بین‌الملل است، قابل پذیرش

⁶⁴ ILC Draft Articles on the Responsibility of International Organizations 2011, art. 49, para.

⁶⁵ با اینکه در مواردی مسئولیت اعضا در قبال اقدامات سازمان پذیرفته می‌شود، بر اساس اصل «استاپل» (Estoppel) می‌توان به مسئولیت اعضا در قبال اقدامات سازمان بها داد، اما اصل اساسی نسبی بودن اثر تعهد»، التزام طرف‌های ثالث به قواعد سازمان در خصوص تعیین مسئولیت اعضای آن را نفی می‌کند (زمانی ۱۳۹۲، ص ۳۳۷)

⁶⁶ Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organizations or between International Organizations 1986, art. 27(2).

نیست. معروف ترین مثال در این خصوص قضیه «کادی و البرکات» در دیوان دادگستری اروپاست که دیوان یادشده آیین نامه اجرایی شورای اروپا که الزامات قطعنامه فصل هفتمی شورای امنیت را که برای اعضا الزام آور است - در منطقه اروپا اجرایی می نمود به دلیل مغایرت با قواعد بنیادین حقوق بشر باطل اعلام کرد (بذار، ۱۳۹۶، ص ۱۳۳).^{۶۷} پرسشی که مطرح می شود این است که خروج دولت عضو چه تأثیری بر شرایط پیش بینی شده خواهد گذاشت؟ در پاسخ باید گفت که مشارکت زیان دیده در خسارت، در زمان نقض تعهد مد نظر قرار خواهد گرفت و بر اساس قواعد عمومی مسئولیت بین المللی، نقض تعهد بین المللی زمانی واقع می شود که عملی که نقض تعهد دولت با سازمان متخلف است، واقع گردد.^{۶۸} بنابراین، اگر در هنگام وقوع نقض تعهد، دولت یادشده هنوز عضو سازمان تلقی می شود، بدون تردید شرایط پیش بینی شده در قواعد سازمان نسبت به آن اجرا خواهد شد و در غیر این صورت، این دولت هیچ گونه تقیدی نسبت به قواعد سازمان نخواهد داشت. زمان خروج دولت از سازمان نیز بر اساس قواعد سازمان تعیین خواهد شد. برای مثال، خروج بریتانیا از اتحادیه اروپا (Brexit) که امروزه مطرح است، منوط به طی شدن یک دوره زمانی دوساله است.

بنابراین، اصل بر این است که به واسطه استقلال شخصیت حقوقی سازمان از دولت های عضو آن، رفتار سازمان را نمی توان به دولتهای عضو منتسب نمود. با این حال، این اصل سه استثنا دارد. نخستین استثنا حالتی است که دولت عضو سازمان به صورت صریح یا ضمنی، مسئولیت ناشی از اقدام سازمان را پیش یا پس از ارتکاب عمل - بپذیرد.^{۶۹} مورد بعدی در خصوص سازمانهایی صدق می کند که تعداد دولتهای عضو آن کم است^{۷۰} و استثنای سوم زمانی است که دولت عضو با سوء استفاده از صلاحیت سازمان در موضوع یکی از تعهدات خود با فراهم آوردن شرایط ارتکاب آن عمل از سوی سازمان، از زیر بار تعهدات خود بگریزد.^{۷۱} امکان مسئول تلقی نمودن دولتهای عضو یک سازمان بین المللی به واسطه اقدام سازمان، در رویه قضایی بین المللی نیز مورد توجه قرار گرفته است.^{۷۲} در قضیه «ویت آند کندی» (۱۹۹۹م) که در پی حکم به مصونیت «آژانس فضایی اروپا» (European Space Agency (ESA)) از سوی دادگاه داخلی کشور آلمان در دیوان اروپایی حقوق بشر مطرح شد^{۷۳}، دیوان تصریح نمود: «هنگامی که دولتهای عضو یک سازمان، اختیارات خود در حوزه خاصی را به سازمان اعطا می کنند، میرا کردن دولتهای عضو از تعهدات ناشی از کنوانسیون اروپایی حقوق بشر در حوزه فعالیتهای آن سازمان، مغایر با «موضوع و هدف کنوانسیون» (Object and Purpose of Convention) خواهد بود. همچنین، دیوان شش سال بعد، در قضیه

^{۶۷} برای مطالعه بیشتر در خصوص رأی کادی نک:

محبی، محسن و آذری، هادی (۱۳۹۵)، «پاسخ هایی جدید به سؤال هایی قدیمی: درسهایی از آرای کادی»، مجله تحقیقات حقوقی، ش ۷۴، ص ۶۷-۳۱.

^{۶۸} ILC Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts 2001, art. 13; ILC Draft Articles on the Responsibility of International Organizations 2011, art. 11.

^{۶۹} ILC Draft Articles on the Responsibility of International Organizations 2011, art. 62, para. 6.

^{۷۰} ILC Draft Articles on the Responsibility of International Organizations 2011, art. 62, para. 10.

دیوان بین المللی دادگستری در قضیه «کارخانه های خمیر کاغذ» (آرژانتین علیه اروگوئه ۲۰۱۰م)، موجودیت حقوقی سازمانهای بین المللی متشکل از دو دولت را به رسمیت شناخت

(Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay), I.C.J. Judgment of ۲۰ April ۲۰۱۰, para. ۹۳).

^{۷۱} ILC Draft Articles on the Responsibility of International Organizations 2011, art. 61.

در برخی از حوزه های حقوق بین الملل از جمله حقوق بین الملل فضا، برای مراجعه به دولت های عضو سازمان، مهلت زمانی تعیین شده است. بر اساس کنوانسیون مسئولیت بین المللی ناشی از اشیای فضایی (۱۹۷۲م)، اگر خسارت های ناشی از فعالیت های فضایی یک سازمان تا شش ماه جبران نگردد، زیان دیده می تواند به دولتهای عضو آن سازمان مراجعه کند

Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects 1972, art. XXII(3) (b)

^{۷۲} در دیوان بین المللی دادگستری، موضوع امکان استناد به مسئولیت دولتهای عضو یک سازمان، پس از حمله سازمان «ناتو» به دولت صربستان و مونته نگرو در سال ۱۹۹۹م مطرح گردید.

شرح قضیه از این قرار است که صربستان با استناد به مسئولیت بین المللی ۱۰ دولت عضو سازمان ناتو، ۱۰ دادخواست جداگانه را در دفتر دیوان بین المللی دادگستری ثبت نمود. در این قضیه، بحثهای متعددی میان خواهان و خوانندگان به ویژه پرتغال و آلمان در خصوص امکان استناد به مسئولیت دولتهای عضو یک سازمان مطرح گردید که به سبب عدم احراز صلاحیت دیوان، فرصت بررسی این مسئله فراهم نشد.

^{۷۳} ILC Draft Articles on the Responsibility of International Organizations 2011, art. 61, para. 3.

«بوسفوروس» موضع خود را تکرار و تأکید کرد: «یک دولت نمی‌تواند با انتقال برخی از وظایف خود به یک سازمان بین‌المللی از تعهدات ناشی از کنوانسیون اروپایی حقوق بشر سر باز زند؛ زیرا معاف نمودن کامل دولتها از مسئولیت ناشی از کنوانسیون سبب می‌گردد که تضمینات مقرر در کنوانسیون، خاصیت آمرانه خویش را از دست بدهند و به‌طور ارادی نادیده گرفته شوند».^{۷۴} دیوان در قضیه شکایت کارکنان ناتو علیه ایتالیا و بلژیک (۲۰۰۹م) نیز اعلام کرد: دولت‌ها به هنگام اعطای بخشی از اختیارات حاکمیتی خود به یک سازمان، متعهد می‌شوند تا بر این امر نظارت داشته باشند که حقه‌های مورد تضمین کنوانسیون، در سازمان بین‌المللی یادشده از حمایتی برابر با حمایت‌های مقرر در ترتیبات کنوانسیون برخوردار باشند.^{۷۵} با این حال، حتی در فروضی که دولت‌های عضو سازمان ممکن است در قبال عمل سازمان مسئول قلمداد شوند، امکان زیان دیده تلقی شدن آن‌ها به واسطه زیان دیدن سازمان قابل تصور نیست. در واقع، فروض پیش‌بینی شده در خصوص امکان مراجعه به دولت‌های عضو سازمان، استثناهایی بر اصل استقلال شخصیت حقوقی سازمان هستند که در موارد تردید نسبت به آن‌ها باید به صورت مضیق تفسیر گردند.

پرسش پیش‌گفته در وضعیتی که یک سازمان بین‌المللی در خسارت وارده به دولت عضو خود مشارکت دارد نیز مطرح می‌شود. علی‌رغم اینکه اگر یک سازمان با اعطای مجوز یا اتخاذ تصمیمات الزام‌آور برای اعضای خود سبب ارتکاب عمل متخلفانه از سوی آن‌ها شود، می‌توان به مسئولیت سازمان استناد نمود.^{۷۶} حتی در این فرض استثنایی نیز نمی‌توان از مشارکت سازمان در خسارت وارده به دولت عضو خود سخن گفت. مشخص‌ترین مثالی که می‌توان در این خصوص بیان نمود، پیش‌بینی «تحریم» (Sanction)‌هایی از سوی شورای امنیت سازمان ملل نسبت به یکی از دولتهای عضو سازمان است. هنگامی که شورای امنیت پس از احراز «تهدید علیه صلح» (Threat to the Peace)، «نقض صلح» (Breach of the Peace) یا «عمل تجاوز» (Act of Aggression) تصمیم‌هایی را بر اساس فصل هفتم منشور اتخاذ مینماید، کلیه دولت‌های عضو سازمان ملزم به اجرای آن هستند و حتی اجرای تعهدات ناشی از این تصمیم بر سایر تعهدات دولت‌های پیش‌گفته اولویت خواهد داشت.^{۷۷} قطعنامه‌های تحریمی شورای امنیت همواره خسارت‌هایی را به دولت تحریم‌شونده وارد می‌کند (۳۶۴ . Dominice, 2015, p.). اما به هنگام تعیین احتمالی میزان جبران خسارت نمی‌توان مشارکت سازمان ملل در خسارت را مد نظر قرار داد. تصمیمات «کمیسیون اروپا» (European Commission (EC)) که به‌طور مستقیم در دولتهای عضو آن لازم‌الاجرا می‌باشند نیز دارای همین شرایط هستند. کلیه مواردی که در خصوص مشارکت زیان‌دیده در خسارت» در روابط میان سازمان و دولتهای عضو آن بیان گردید، در رابطه میان سازمان بین‌المللی و «دولت میزبان» (Host State) - که مقرر سازمان در آنجاست - نیز حاکم است.

⁷⁴ Bosphorus Hava Yollary Turizm ve Ticaret Anonim Sirketi v. Ireland, Judgment of 30 June 2005, ECtHR Reports, 2005-VI, pp. 157-158, para. 154.

⁷⁵ Gasparini v. Italy and Belgium, European Court of Human Rights, application No. 10750/03, decision of 12 May 2009.

⁷⁶ ILC Draft Articles on the Responsibility of International Organizations 2011, art. 17(1),(2).

کمیسیون حقوق بین‌الملل که همواره و بارها این ادعای خود را تصریح نموده است که در طرح مسئولیت بین‌المللی به تعهدات ثانویه می‌پردازد، در مواد ۱۷ و ۶۱ طرح مسئولیت سازمان‌های بین‌المللی (۲۰۱۱م) که به منظور پوشش دادن وضعیت‌هایی پیش‌بینی شده است که متخلف در پی دور زدن تعهدات خود است، آشکارا به تعهدات اولیه می‌پردازد (Aspremont, 2012, p24).

⁷⁷ Charter of the United Nations, arts. 25,39,41, 103. 3. German Settlers in Poland, Advisory Opinion, 1923, PCIJ, Series B, No. 6, 22.

بحث و نتیجه گیری

بر اساس دکترین «دست‌های پاک» در حقوق بین‌الملل، تقصیر یا فعل متخلفانه زیان دیده‌ای که در کسوت خواهان در مرجع بین‌المللی حاضر است، می‌تواند سبب عدم قابلیت استماع دعوی مطروح از جانب او شود. در واقع، در راستای اعمال دکترین مزبور، اقدامات سابق شخص زیان دیده بر دعوی که از جانب او و به‌منظور جبران خسارت مطرح گردیده است، تأثیرگذار است. از این جهت، دکترین «پاکدستی مدعی» قرابت بسیاری با «مشارکت زیان دیده در خسارت» دارد که بر اساس آن، نقش زیان دیده در بروز خسارت در تعیین غرامت مورد توجه قرار می‌گیرد. دکترین «دست‌های پاک» و «مشارکت زیان دیده در خسارت» به لحاظ منشأ و مبنا یکسان و مبتنی بر اصولی همچون انصاف و منع داراشدن ناعادلانه هستند. همچنین، هر دوی آن‌ها، ادعاهایی در دسترس خواننده دعوا هستند که علیه خواهان مورد استناد قرار می‌گیرد و حتی در مواردی که شخص دیگری غیر از زیان دیده اصلی در جایگاه خواهان قرار دارد، نسبت به اقدامات زیان دیده قابل اعمال است. با این حال، ضوابط و معیارهای دقیقی برای احراز هر یک از این وضعیت‌ها وجود ندارد و تحقق آن‌ها با توجه به واقعیت‌های هر قضیه و از سوی مرجع رسیدگی کننده احراز خواهد شد.

اما، تمایزهایی نیز میان آن‌ها وجود دارد. نخستین تمایز مربوط به مرحله اثرگذاری هر یک از آن‌هاست. بدین ترتیب که دکترین «دست‌های پاک» در مرحله رسیدگی صلاحیتی و به‌عنوان ایران مقدماتی نسبت به صلاحیت دادگاه قابل طرح است، اما، «مشارکت در خسارت» در مرحله رسیدگی ماهوی و در مقام دفاع مورد استناد قرار می‌گیرد. تمایز دیگر که دایره شمول «مشارکت زیان دیده در خسارت» را نسبت به دکترین «دست‌های پاک» وسعت بخشیده، مربوط به رفتارهایی است که در هر یک از آن‌ها می‌تواند ملاک اعمال قرار بگیرد. بدین ترتیب که در «مشارکت زیان دیده در خسارت» برخلاف پاکدستی مدعی - رفتارهای از روی بی‌احتیاطی یا بی‌مبالاتی زیان دیده نیز می‌توانند مورد توجه قرار بگیرند. مورد پایانی مربوط به وجود آن‌ها به‌عنوان بخشی از حقوق بین‌الملل می‌گردد. با این که «مشارکت زیان دیده در خسارت» در اغلب حوزه‌های حقوق بین‌الملل از جمله حقوق بین‌الملل محیط زیست و حقوق بین‌الملل فضا و حقوق بین‌الملل سرمایه‌گذاری مورد توجه قرار گرفته و از سوی دادگاه‌ها و مراجع بین‌المللی به‌طور مکرر اعمال گردیده است، دکترین «دست‌های پاک» مبانی مستحکمی در حقوق بین‌الملل ندارد و حداکثر می‌توان آن را به‌عنوان یک اصل کلی حقوقی و به‌منزله حقوق قابل اعمال در معنای ماده ۱۱۳۸ (پ) اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری قلمداد کرد.

منابع

۱. الموسوی الخمینی، روح الله، ۱۴۰۳ق، تحریر الوسیله، ج دوم، انتشارات دار الصراط المستقیم.
۲. باختر، احمد، ۱۳۸۶، مجموعه آراء اصراری دیوان عالی کشور، تهران، انتشارات جنگل.
۳. بازگیر، یدالله، ۱۳۸۲، استنباطهای قضایی دیوان عالی کشور در امور جزایی (۱)، تهران، انتشارات فردوسی.
۴. جنیدی، لعیا، زمستان ۱۳۷۸، «تقصیر زبان دیده»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره ۴۶.
۵. جنیدی، لعیا (۱۳۷۸)، «تقصیر زبان دیده»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ش ۴۶.
۶. حسینی عاملی، محمد جواد، (بی تا)، مفتاح الكرامه فی شرح قواعد العلامه، جلد ۱۱، موسسه آل البيت.
۷. رحیمی، حبیب اله و خیاطی گرگری، ماهدیس، «نقش زبان دیده در مسؤولیت مدنی پلیس (مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و انگلیس)»، فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی، سال ۵، شماره ۱۷، ۱۳۹۰.
۸. زمانی، سید قاسم (۱۳۹۲)، حقوق سازمانهای بین المللی، ج ۱، تهران: انتشارات شهردانش.
۹. زمانی، سید قاسم و بذار، وحید. تأثیر تقصیر سرمایه گذار بر میزان خسارت قابل مطالبه از دولت میزبان با تأکید بر رویه داوری بین المللی»، فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی، سال ۷، شماره ۲۹، ۱۳۹۸.
۱۰. ژوردن، پاتریس، ۱۳۸۵، اصول مسؤولیت مدنی، ترجمه ی مجید ادیب، تهران، انتشارات میزان.
۱۱. شهید ثانی، زین الدین بن علی بن احمد عاملی، (۱۴۱۳ ه ق)، مسالك الافهام الی تنقیح شرائع الاسلام، جلد ۱۵، چاپ اول، قم، موسسه المعارف الاسلامیه.
۱۲. شهید ثانی، زین الدین بن علی بن احمد عاملی، (۱۳۸۴ ه ق)، الروضه البهیة فی شرح اللمعه دمشقیه، چاپ افسر، دو جلدی، تهران، انتشارات کتابفروشی اسلامیه.
۱۳. شهید ثانی، ۱۴۲۶ق، الروضه البهیة، ج دوم، انتشارات ارغوان دانش.
۱۴. فاضل هندی، محمد بن حسن بن محمد اصفهانی، (۱۴۱۶ ه ق)، كشف اللثام و الابهام عن قواعد الاحکام، جلد ۱۱، چاپ اول، قم، انتشارات اسلامی.
۱۵. فاضل لنکرانی، (۱۴۲۱ ه ق)، تفصیل الشریعه فی شرح تحریر الوسیله (القصاص)، جلد ۱، چاپ اول، قم، مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام.
۱۶. فیوضی، رضا، مسئولیت بین المللی و نظریه حمایت سیاسی اتباع، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۹.
۱۷. فخر المحققین، ۱۳۸۹، ایضاح الفوائد، ج چهارم، انتشارات مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.
۱۸. قاسمی، محسن. «دفاع نامشروع بودن رفتار زیان دیده» در مسؤولیت مدنی بررسی تطبیقی در کامن لا، فقه امامیه و حقوق ایران»، مجله فقه و حقوق اسلامی، سال ۸، شماره ۱۵، ۱۳۹۶.
۱۹. قربان نیا، ناصر، «آثار حقوقی ساخت دیوار حایل در سرزمین های اشغالی فلسطین»، مجله اندیشه تقریب، شماره ۱، ۱۳۸۳.
۲۰. کاظمی، محمود، زمستان ۱۳۸۴، «آثار تقصیر زیان دیده بر مسؤولیت مدنی»، فصلنامه پژوهشی دانشگاه امام صادق، شماره ۲.
۲۱. کاظمی، محمود. «اثر فعل زیان دیده بر مسؤولیت مدنی عامل زیان»، مجله دیدگاه های حقوق قضایی، شماره ۵۷، ۱۳۹۱.
۱۰. محبی، محسن و امینی، اعظم، «اصل انصاف و ظرفیت قاعده سازی آن در رویه دیوان بین المللی دادگستری»، مجله حقوقی بین المللی، شماره ۵۱، ۱۳۹۳.

۲۲. کاتوزیان، ناصر، ۱۳۸۵، الزامات خارج از قرارداد، ج اول، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
۲۳. مدنی کاشانی حاج آقا رضا، (۱۴۱۳ ه. ق)، کتاب الديات، چاپ اول، قم، انتشارات اسلامی.
۲۴. محسنی، محمد آصف، (۱۳۸۲ ه. ش)، الضمانات الفقهيه و اسبابها، طبعه الأولى، قم، انتشارات پیام مهر.
۲۵. محقق حلی، ۱۴۲۵ق، شرایع الاسلام، ج چهارم، انتشارات دار التفسیر.
۲۶. نجفی، محمد حسن، (بی تا)، جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، جلد ۴۲ چاپ هفتم، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
27. Bassiouni, Cherif, "A Functional Approach to "General Principles of International Law", " Michigan Journal of International Law, Vol. 11, Issue, 3, 1990.
28. Bjorklund, Andrea K. and Vanhonnaeker, Lukas, "Yukos: The Clean Hands Doctrine Revisited," *Diritti umani e diritto internazionale*, Vol. No. 2, 2015.
29. De Alba, Mariano, "Drawing the Line: Addressing Allegations of Unclean Hands in Investment Arbitration," *Revista de Direito Internacional*, Brasília., Vol. 12, No. 1, 2015.
30. Moutier-Lopet, Anais, "Contribution to the Injury," *The Law of International Responsibility*-edited by James Crawford, Alain Pellet, and Simon Olleson, Oxford University Press, 2010.
31. Ripinsky, Sergey, "Assessing Damages in Investment isputes Practice in Search of Perfect," *The Journal of World Investment and Trade*, Vol. 10, No. 1, 2009.
32. Rousseau, Charles, *Droit international public. Tome V. Les rapports conflictuels*, Sirey (5th edn), 1983.
33. Schwebel, Stephen M, *Justice in International Law: urther Selected Writings*, Oxford University Press, 2011.
34. BAKER(C. D),1991,Tort,5th edition, sweet & Maxwell, London.
35. Faglson, (Ian), 1979, the Last Baston of Fault? Contributory Negligence in Action for Employers s Liability, the *Modern Law Review*, vol. 42, Issu. 6.
36. Fleming (John G), 1971, law of tort, 4th edition, Law book co. Limited Australia.
37. Libby, Michael, 2007, Contributory Negligence, Dolden, Wallacefolick, www. Dolden. Com/content.
38. Martin, E. A. , 1990, Concise Dictionary of law, 2e edition, OXFORD University press.
39. Mills, William, 2002, Contributory Negligenence, Trial Briefs: www. ncaj. com/file - depot.
40. PADFIELD (C. F), BARKER (D. L), 1989, Law Made Simple, 7th edition, Heinemann London.
41. Schwartz, (Gary I.) 1978 Contributory and Comparative Negligence: A Reappraisal, *The Yale law Journal*, vol. 87, No. 4, March 1978. STREET (Horry), 1976, the law of Torts, 6 the edition, butter Worth London 12.
42. Clareson; C. M. V. , *Understanding Criminal Law*, Fontana Press, 1987.
43. Harpwood; Vinienn, *Modern Tort Law*, Cavendish publishing, 2003.
44. Eliiot; Catherine & Frances Quin, *Criminal Law*, Pearson Longman, 2006.